

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav anglického jazyka a didaktiky

Didaktika konkrétního jazyka

Iva K o u t s k á

**Specifické aspekty výuky cizích
jazyků u seniorů/účastníků univerzity
třetího věku**

**Specific aspects of
teaching foreign languages to
seniors/participants
of the University of the Third Age**

TEZE

2015

vedoucí práce: doc. PhDr. Pavla Zajícová, Ph.D.

Abstrakt

Předkládaná disertační práce se zabývá vybranými aspekty vzdělávání seniorů na univerzitách třetího věku (U3V) a specifickými aspekty výuky cizích jazyků u seniorů/účastníků U3V. V teoretické části práce je poukazováno na nejednoznačnost pojmu „senior“ a na spory ohledně existence samostatné vědní disciplíny zabývající se vzděláváním seniorů. Jsou charakterizovány možnosti vzdělávání seniorů a výuky cizích jazyků u seniorů s důrazem na U3V a vybrané specifické aspekty tohoto procesu. V empirické části srovnáváme na základě čtyř případových studií vzdělávání seniorů a výuku cizích jazyků u seniorů, a to na příkladu: 1) U3V na Maltě, 2) U3V ve Skotsku, 3) U3V v České republice a 4) U3V Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Cílem práce je získat komplexnější vhled do této složité interdisciplinární problematiky, jíž není dosud v odborné literatuře věnována dostatečná pozornost. Seniori představují v celospolečenském kontextu důležitou skupinu, na kterou by ani didaktika cizích jazyků neměla zapomínat.

Klíčová slova

senior, vzdělávání, univerzita třetího věku, cizí jazyk, specifický aspekt výuky

Obsah

Úvod.....	2
1. Teoretická východiska.....	2
2. Téma disertační práce v odborné literatuře.....	3
3. Cíle disertační práce.....	3
4. Výzkumné otázky.....	4
5. Metody.....	4
6. Specifické aspekty vzdělávání seniorů/výuky cizích jazyků u seniorů v kontextu U3V	5
7. Koncepty U3V.....	5
8. Detailní studie U3V UJEP.....	6
Shrnutí a závěry.....	7
Vybraná literatura disertační práce.....	12

Úvod

Populace ve vyspělých zemích stárne. S prodlužující se střední délkou života vzniká stále početnější skupina seniorů. Zároveň se mění vlastní prožívání stáří na aktivní. Důsledkem je snaha o kvalitativní zlepšení pozdních fází života jak ze strany společnosti, tak ze strany seniorů samotných.

V reakci na tyto změny se má za to, že je nutné:

- vytvářet a podpořit možnosti seberealizace seniorů
- pracovat na změně vnímání seniora společností jako osoby s potenciálem a aktivního člena komunity
- podpořit změnu vnímání potřeb a možností dalšího vzdělávání pro osoby „třetího věku“.

Předkládaná disertační práce odráží výše zmíněné úkoly. Popisuje možnosti vzdělávání seniorů jako jednoho z nástrojů seberealizace a charakterizuje přínosy takového vzdělávání pro naplnění potřeb aktivně žijícího seniora. Práce vychází z předpokladu, že se ve stáří učit lze a že se lze naučit i cizí jazyk/y, i když s jistými specifickými aspekty.

1. Teoretická východiska

V reakci na demografický vývoj vyspělých společností světa, jejichž populace stárne, začala se odborná i laická veřejnost zajímat o aktivizaci seniorů a možnosti jejich vzdělávání. První podněty vzešly z mimopedagogické sféry, ale již roku 1974 reagovalo i akademické prostředí na tento fenomén a vznikla první univerzita třetího věku (U3V).

Při práci se seniory se ovšem ukazuje, že ve skupině panuje značná interindividuální heterogenita a vymezení skupiny jako celku je nejasné. Existují různé periodizace lidského věku, stejně tak je různě chápáný pojem „senior“.

Neexistence jasně vymezené cílové skupiny se odráží i ve vědecké rovině prozatímní faktickou neexistencí nauky o vzdělávání seniorů jako samostatné vědní disciplíny. Mezi pokusy o její zavedení panuje značná neshoda jak v názvosloví, tak v zařazení do systému věd. Palán uvádí více možností názvu: gerontagogika, gerontopedagogika, geragogika (PALÁN, 2012). Gerontopédia (gerontopedia), gerontogogija jsou varianty uváděné jako relevantní převážně pro Slovensko (MÜHLPACHR, 2005). Dalšími možnostmi jsou gerontopedagogika (LIVEČKA, 1979), (MÜHLPACHR, 2004), (KOHOUTEK, 2012), geragogika (MÜHLPACHR; STANIČEK, 2001), gerontogogika (ČORNAČIČOVÁ, 1998, PETŘKOVÁ, ČORNAČIČOVÁ, 2004), nebo gerontagogika (JESENSKÝ, 2000). Existenci geragogiky/gerontopedagogiky jako samostatné vědní disciplíny v česko-slovenském kontextu prosazují především právě Livečka (1979), Čornačičová (1998a), Petřková (v PETŘKOVÁ, ČORNAČIČOVÁ, 2004), Mühlpachr (2004, 2005), Staniček (v MÜHLPACHR, STANIČEK, 2001), Šerák (2009) nebo Határ (2011). Například Jesenský (2000) nebo Palán (2012) zasazují geragogiku více do andragogických věd. V anglicky psané literatuře je používán převážně pojem „educational gerontology“, někdy také „senior education“ nebo „learning in later life“, spíše je ale vzdělávání seniorů součástí celoživotního vzdělávání („continuing education/learning“ nebo „lifelong education/learning“).

Nehledě na neustálenost teoretického zázemí vzdělávání seniorů, praktická realizace, tj. možnosti vzdělávání seniorů v čase rostou. Největší sítí institucí jsou univerzity třetího věku, ale vzdělávání seniorů nabízí i jiné subjekty, jako například akademie třetího věku, kluby seniorů, kluby důchodců, kluby aktivního stáří, domovy důchodců, denní stacionáře, církevní spolky i televize a rozhlas a další.

Pro vzdělávání seniorů na U3V je rozhodující jaký model organizace daná U3V pro svoji realizaci zvolila. Hlavními modely jsou francouzský, britský a rakouský model. Francouzský model spočívá v silném napojení na akademickou instituci a způsobem vzdělávání kopírujícím postupy obvyklé pro terciární sféru. Britský model je neformální, napojený na místní komunity a „blízko k lidem“, ovšem i ve smyslu určité neodbornosti poskytovaných informací. Další možností je rakouský model, kdy senioři usedají do lavic společně se studenty řádného studia a měli by i řádně skládat zkoušky. Většinou však zkoušky neskládají a studují si pro radost (viz ADAMEC, KRYŠTOF, 2011).

Ať už je využit jakýkoli model, vždy stojí ve středu osoba třetího věku, tedy osoba s potenciálem využít své předchozí celoživotní znalosti a dovednosti, z čehož vychází i perspektivy vzdělávání těchto osob.

2. Téma disertační práce v odborné literatuře

Specifické aspekty vzdělávání seniorů na U3V a výuky cizích jazyků u seniorů/účastníků U3V je téma, které není v odborné literatuře dostatečně reflektováno. Didaktika cizích jazyků prozatím problematiku seniorského vzdělávání spíše opomíjí. My se ovšem domníváme, že jeho vědecké zpracování je nezbytné.

Téma je relevantní z mnoha důvodů, převážně ale kvůli kvantitativnímu nárůstu seniorů a kvalitativně zlepšujícímu se prožívání stáří. Aktivní jedinec, kterým moderní senior je, hledá smysluplné využití svého času a vzdělávání mu takovou možnost nabízí. Aby vzdělávání seniorů nebylo bez dostatečného teoretického zázemí, je třeba ve vědecké rovině reflektovat potřebu učit seniory, stejně tak jako potřebu seniorů učit se, ať už cizí jazyky, či cokoli jiného.

V česko-slovenském kontextu téma nejbližší zpracovává publikace *Vzdělávání seniorů a jeho specifika* autorů Ondráková a kol. (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012). V anglicky psané literatuře existují spíše ojedinělé články v odborných časopisech jako *Contemporary Educational Psychology*, *Adult Basic Education*, *Neurology of Aging*, *Modern Medicine*, *Language Learning* nebo *TESOL Quarterly* ovšem bez důrazu na U3V. Sporadicky existují i knižní publikace, například od nakladatelství *National Institute of Education*, *Peace Corps*, *Clearinghouse on Languages and Linguistics*, případně specializované internetové zdroje jako například stránky projektu *Senior Language Learners*, stránky *Coalition of Limited English Speaking Elderly* nebo *E-senior*. Při zpracování tématu je proto nutné vycházet převážně z textů o vzdělávání dospělých, o výuce cizích jazyků obecně a o výuce cizích jazyků u dospělých, o vzdělávání seniorů obecně a o U3V a pokusit se o jejich následnou syntézu.

Pojetí disertační práce odráží tento počáteční stav, kdy je nutné popsat nejen problematiku vzdělávání seniorů jako takovou, ale i ji konkretizovat právě na univerzity třetího věku. Je nutné si nejprve zodpovědět otázky, jaké možnosti senioři pro vzdělávání mají, jaké jsou specifické aspekty vzdělávání seniorů na U3V, a teprve následně lze zkoumat možnosti výuky cizích jazyků na U3V a její specifické aspekty.

3. Cíle disertační práce

V oblasti problematiky vzdělávání seniorů obecně je cílem:

- přehledně představit problematiku vzdělávání seniorů a její teoretické zázemí,
- identifikovat potřebnost vzdělávání lidí „post-produktivního“ věku,
- vytvořit přehled základních možností vzdělávání seniorů,
- vytvořit přehled nabídky kurzů na univerzitách třetího věku (U3V) a poptávky po nich (výběr kurzů),

- popsat vybrané specifické aspekty vzdělávání seniorů, které nemusí být ovšem nutně odlišné od jiných věkových skupin, ale které jsou pro cílovou skupinu podstatné a charakterizující ji,
- konkretizovat obecné poznatky o vzdělávání seniorů na vzdělávání v rámci univerzit třetího věku.

V oblasti problematiky výuky cizích jazyků u seniorů na U3V je cílem:

- stejně jako u vzdělávání seniorů v širším pohledu vytvořit přehled nabídky kurzů na U3V, konkrétně nabídku kurzů cizích jazyků a poptávku po nich (výběr kurzů),
- popsat vybrané specifické aspekty vzdělávání seniorů obecně a aplikovat je na výuku cizích jazyků u seniorů na U3V.

Souhrnným cílem práce je celkový posun poznání, sumarizace a systematizace poznatků v tematické vzdělávání seniorů a výuky cizích jazyků u seniorů na příkladu U3V. Cíle jsou definovány tak, aby představili problematiku vzdělávání seniorů a výuky cizích jazyků u seniorů s důrazem na U3V co nejkompaktněji.

4. Výzkumné otázky

Pro detailní zkoumání specifických aspektů výuky cizích jazyků u seniorů na U3V byly vymezeny čtyři výzkumné otázky:

- 1) Jakých konceptů vzdělávání seniorů je dosud využíváno?
- 2) Jaká jsou specifika vzdělávání seniorů?
- 3) Jakých konceptů výuky cizích jazyků u seniorů je dosud využíváno?
- 4) Jaké jsou specifické aspekty výuky cizích jazyků u seniorů?

5. Metody

Metody zvolené pro zkoumání výše uvedených výzkumných otázek a dosažení předem vymezených cílů práce jsou odrazem komplexnosti a interdisciplinárního charakteru problematiky. V práci je využit smíšený design výzkumných metod, kvantitativní i kvalitativní přístupy.

Přehled použitých metod:

metoda	zdroj
rešerše literatury	
teoretická analýza	
deskriptivní případová studie	HENDL, 2005
komparace případových studií	
dotazníkové šetření	CHRÁSKA, 2007; DOULÍK, 2008; GAVORA, 2008
skupinový strukturovaný rozhovor	ŠVARÍČEK, ŠEĐOVÁ, a kol. 2007
obsahová analýza textů a sémantizace dat	DOULÍK, 2008; GULOVA, ŠÍP, 2013
přímé zúčastněné pozorování procesu výuky cizích jazyků u seniorů na U3V	ŠVARÍČEK, ŠEĐOVÁ, a kol. 2007; DOULÍK, 2008
didaktické testy přístupu k učení, všeobecných studijních předpokladů, dosažené úrovně cizího jazyka a kvantifikace jejich výsledků	CHRÁSKA, 2007; DOULÍK, 2008
metody zobrazení kvantitativních a kvalitativních dat v rámci tabulkového a grafického znázornění a práce s Geografickým informačním systémem pro tvorbu map	

6. Specifické aspekty vzdělávání seniorů/výuky cizích jazyků u seniorů v kontextu U3V

V disertační práci vycházíme z předpokladu, že cizí jazyky se ve stáří naučit lze, ale že vzdělávání seniorů obecně i výuka cizích jazyků u seniorů zvláště na U3V má svá specifika. Možné specifické aspekty lze hledat z různých hledisek. V práci bylo zvoleno hledisko psychologické, lingvistické a didaktické.

Psychologické hledisko problematiky vzdělávání seniorů na U3V/výuky cizích jazyků u seniorů na U3V představujeme na oblasti schopností, dovedností a zkušeností žáka-seniora a oblasti změn spojených se stárnutím v souvislosti s učením.

Za jednu z nejvýznamnějších lingvistických oblastí ovlivňujících vzdělávání seniorů na U3V a výuku cizích jazyků u seniorů na U3V považujeme platnost či neplatnost teorie kritické fáze, respektive existence či neexistence kritické fáze učení. Podle teorie kritické fáze existuje v lidském životě období, po kterém, je-li překonáno, vykazuje jedinec zhoršenou schopnost učení. Žák-senior by ovšem měl v případě platnosti této teorie ideální období už dávno za sebou. My se však domníváme, že se ve stáří cizí jazyk naučit lze, i když s jistými specifiky.

V rámci didaktického hlediska v práci proto sledujeme vybrané specifické aspekty v první řadě v kontextu vybraných didaktických činitelů, tj. ve vztahu k cíli vzdělávání seniorů a výuky cizích jazyků u seniorů na U3V, učivu, učitelů, žáku, organizačním a materiálním podmínkám a ve vztahu k vyučovací metodám. V druhé řadě se věnujeme vybraným specifickými aspektům v rámci jazykových prostředků a řečových dovedností.

Výsledovanými specifickými aspekty jsou z pohledu teoretického hlavně:

- značná heterogenita skupiny (změny ve stáří neprobíhají stejně, jedinci se nacházejí v různých životních situacích – rozdílný zdravotní stav (psychický i fyzický), rozdílná sociální situace, rozdílné životní zkušenosti a postoje, atd.)
- nutný interdisciplinární a komplexní pohled na problematiku

7. Koncepty U3V

Pro empirické zkoumání výzkumných otázek disertační práce *Jakých konceptů vzdělávání seniorů na U3V/výuky cizích jazyků u seniorů na U3V je dosud využíváno? a Jaké jsou specifické aspekty takového vzdělávání/takové výuky?* bylo zvoleno srovnání francouzského modelu organizace U3V na příkladu U3V v České republice, zde detailněji u U3V UJEP (více viz níže), britského modelu na příkladu U3V ve Skotsku a jejich kombinace v případě U3V na Maltě. Rakouský model organizace U3V nebyl do srovnání zahrnut, jelikož se nejedná o samostatnou instituci – studenti/senioři zde navštěvují přednášky pregraduálního studia.

Na základě našeho výzkumu bylo zjištěno, že koncept/model organizace výrazně ovlivňuje nejen vzdělávání seniorů na U3V jako takové, potažmo výuku cizích jazyků na U3V, ale i specifické aspekty takového vzdělávání a takové výuky. U3V na Maltě se vyznačuje akademičností, napojením na katolickou církev, aktivní účastí posluchačů v rámci Asociace členů U3V, kvalifikovaným vedením kurzů, praktickým i teoretickým zaměřením výuky a prostory pro výuku bez zvláštního vybavení. Stejně tak U3V v ČR s důležitým rozdílem, že zde U3V využívají kvalitní materiální zázemí pořádajících univerzit a akademické vedení kurzů se promítá i do jejich spíše teoretického zaměření. U3V ve Skotsku jsou oproti tomu neformální, napojené na místní komunitu, „blízko k lidem“, kurzy jsou vedeny jedním z účastníků U3V a jsou velmi praktické. To se týká i kurzů cizích jazyků.

8. Detailní studie U3V UJEP

Pro detailní výzkum specifickým aspektů vzdělávání seniorů a výuky cizích jazyků u seniorů/účastníků U3V byl zvolen Ústecký kraj a U3V UJEP.

Vysledované specifické aspekty jsou (vždy uvádíme konkrétní vyjádření účastníků U3V UJEP dokládající námi zjištěný specifický aspekt, který nemusí být nutně odlišný od jiných věkových skupin, ale který je pro cílovou skupinu podstatný a charakterizující ji):

Didaktický činitel cíl

vhodné trávení času: „Po určité době, hlavně v zimě, mně začalo něco chybět, a proto jsem velice uvítal možnost studia na UJEP. „

(změna) sebevnímání: „Chci dokázat chodit do školy bez strachu“

kompensace minulosti: „Svým studiem – lépe řečeno účastí na U3V – si plním své přání „studovat vysokou školu““

společenské kontakty: „Chci být mezi kultivovanými lidmi a moc brzy nezestárnout. „

životní krédo/postoj: „Život mě naučil, že nic není zadarmo, a pokud se chci v něčem zdokonalit, musím se stále učit a učit.“

touha po znalostech a dovednostech: „Je mnoho oborů, o kterých mám jen kusé vědomosti, a velmi ráda si je doplním, případně rozšířím. Prostě – zajímá mě vše.“

schopnost komunikace v cizím jazyce (na základní úrovni): „Němčinu jsem si vybral z velice prozaického důvodu, vedle mne si totiž koupili chatu Němci (i když paní je Češka) a já bych si chtěl s jejím partnerem také trochu popovídat.“

Didaktický činitel učivo

kompensace minulosti: „Úmyslně jsem si vybíral kurzy s takovou tematikou, ke které jsem se jako strojař za dobu své praxe nedostal.“

hodnocení společnosti (klišé spojená s učním ve stáří): „Možná to někomu bude připadat směšné, že „babka“ v tomto věku se hodlá pouštět do angličtiny.“

(změna) sebehodnocení: „Poučila jsem se dost v psychologii, neboť si umím lépe ohodnotit lidi a to mě baví.“

Didaktický činitel učitel:

respektující vztah: „Byla jste naše sluníčko a věděli jsme, že se na vás můžeme spolehnout, a to pro naši generaci dost znamená. Dokázala jste svou vstřícností a optimismem smazat věkový rozdíl mezi sebou a studenty U3V a to už něco znamená.“

Didaktický činitel žák - limity a bariéry:

špatné sebehodnocení - negativní pocity spojené s učním (deklarované potíže s učním, nízká víra ve vlastní schopnosti, strach postoupit na vyšší úroveň): „Samo sebou, že jsem byla na vázkách, zda si vůbec mohu dovolit studovat po tolika letech od promoce.“

hodnocení společnosti (klišé spojené s učním ve stáří): „Ale měla jsem v sobě zakořeněné společnosti omílané klišé, že v pozdějším věku se člověk cizí jazyk těžko naučí. To byla ta největší mentální brzda.“

zdravotní stav: „Zdravotně (především kyčel) by mohlo být podstatně lépe.“

Didaktický činitel žák - přínosy:

společenské kontakty: „Jsem ráda, že jsem poznala i pár lidí, s nimiž se ráda setkávám a máme si co říci. I to je v našem věku důležité.“

vhodné trávení času: „V současné době mám za sebou „čtyři promoce“ a zahajuji další studium.“

perspektiva do budoucna: „Chci i v letošním roce dále pokračovat.“

touha po znalostech, dovednostech, zkušenostech: „Začínám postupně pronikat do tajemství digifotek, tvorby prezentací, takže práce mám „nad hlavu a nemám na nic čas.“

(změna) sebevnímání: „Musím říci, že studium na U3V mně velice pomáhá, cítím se takový svěžejší, můj život to určitě obohacuje po všech stránkách.“

hodnocení společnosti (klišé spojené s učením ve stáří): „V mém bydlišti mne známi obdivují, že na to ještě mám (asi jsem chytrá).“

(snazší) změna pracovního zařazení: „Studium mi umožnilo lepší přechod z pracovního procesu do důchodového věku.“

Didaktický činitel organizační podmínky a materiální podmínky:

finance (a jejich nedostatek): „Nyní, po zdražení, už si musím rozmyslet, na co půjdu, a není jisté, že dokončím všechny semestry. Je to opravdu moc drahé.“

Didaktický činitel vyučovací metody:

„Možná, že budete mít nějakou metodu, jak seniory naučit jazyky, hlavně aby druhý den to nezapomněli.“

Jazykové prostředky a řečové dovednosti:

vyjádření respondentů

„Studium anglického jazyka 1. pláč, toto nikdy nedokážu/nepřečtu, nevyslovím, nezapamatuji si, nepochopím, nerozliším, 2. AJ ničí mě, já ničím ji.“

výsledky testování

všeobecné studijní předpoklady: počet dosažených bodů v testu u účastníků U3V s věkem až na výjimky klesá, tj. čím je člověk mladší, tím lepší má průměrně výsledky.

přístup k učení: často přepečlivý přístup, absence nadhledu, lpění na detailu inklinace ke gramaticko-překladové metodě, důraz na znalost jazykového systému

úroveň znalostí a dovedností: rozdíly mezi dosahovanými výsledky nejsou závislé výlučně na věku, jsou individuální. Ani zprůměrováním dosahovaných hodnot nezískáme data, která by naznačovala, že čím je člověk starší, tím dosahuje horších výsledků.

Shrnutí a závěry

Předkládaná disertační práce je zpracováním tématu, které není v odborné literatuře téměř vůbec reflektováno. V rámci práce jsme vycházeli především z pramenů věnujících se vzdělávání dospělých, výuce cizích jazyků obecně, výuce cizích jazyků u dospělých, vzdělávání seniorů a z publikací o univerzitách třetího věku. O specifických aspektech výuky cizích jazyků u seniorů pojednává v česko-slovenském kontextu pouze publikace Ondráková a kol., 2012. Z anglicky psané odborné literatury zpracovávající oblast výuky cizích jazyků v pozdějším věku jsme vycházeli převážně z článků v odborných časopisech, z ojedinělých knižních publikací a ze specializovaných internetových zdrojů. Přesto žádný z textů (vyjma Ondrákové a kol.) nezpracovává konkrétně seniory/účastníky univerzit třetího věku. Pojetí a zpracování disertační práce odráží tento počáteční stav.

Východisky práce jsou stárnutí populace vyspělých zemí; kvalitativní zlepšování prožívání stáří; změny ve stáří, které neprobíhají u všech jedinců stejně (značná interindividuální variabilita členů skupiny seniorů); „senior“ jako nejednoznačně definovaný a obtížně definovatelný pojem a faktická neexistence jasně vymezené a názvoslovně sjednocené vědní disciplíny zabývající se vzděláváním seniorů, stejně tak jako nedostatečná reflexe problematiky didaktikou cizích jazyků.

V předložené disertační práci popisujeme možnosti vzdělávání seniorů na U3V a výuku cizích jazyků na U3V jako nástroj seberealizace seniora, jako možnost zlepšení vlastního sebevnímání, jako místo, kde může senior získat, prohloubit nebo znovu obnovit dovednosti, znalosti a zkušenosti, a především jako místo, kde vzniká prostor pro společenské vyžití a vhodnou náplň volného času. Snažili jsme se poskytnout pohled na seniora jako na osobu, u které sice nastávají určité změny spojené se stárnutím, ale která je i nadále aktivní a neztrácí

svůj potenciál k učení. Tento pohled na seniora jako aktivního jedince se snažíme prosazovat nejen ve své vědecké práci, ale i v ostatních činnostech.

Konkrétně byly položeny čtyři výzkumné otázky vždy zaměřené na U3V, a to:

- 1) Jakých konceptů vzdělávání seniorů je dosud využíváno?
- 2) Jaká jsou specifika vzdělávání seniorů?
- 3) Jakých konceptů výuky cizích jazyků u seniorů je dosud využíváno?
- 4) Jaké jsou specifické aspekty výuky cizích jazyků u seniorů?

Koncepty, které jsou dosud využívány pro vzdělávání seniorů a výuku cizích jazyků u seniorů na U3V, jsou dle našich zjištění odvislé od pořádající instituce, což jsme doložili na srovnání českých, skotských a maltské U3V. V práci jsme popsali vybrané shodné a rozdílné faktory v kontextu didaktických činitelů vyučovacího procesu a v kontextu jazykových prostředků a řečových dovedností. Tyto U3V byly vybrány ze tří důvodů:

Za prvé všechny tři země (Skotsko je ve svém vzdělávacím systému relativně nezávislé na ostatních částech Spojeného království) jsou srovnatelné co do procentuálního zastoupení seniorů v rámci celkové populace a ve všech je vzdělávání seniorů doménou hlavně U3V. V ČR jsou U3V napojeny na akademické instituce. Na Maltě je U3V také součástí univerzity, ale zároveň je U3V silně spojena s občanskou společností, respektive s církevními organizacemi. Ve Skotsku jsou U3V organizovány právě občanskými sdruženími/skupinami.

Druhým důvodem je fakt, že české U3V reprezentují **francouzský model organizace**, skotské U3V **britský model** a U3V Malta využívá částečně oba koncepty. (**Rakouský model**, ve kterém se senioři přidávají k přednáškám pregraduálních studentů bez skládání zkoušek a udělení titulu, není součástí srovnání.)

Za třetí z hlediska výuky cizích jazyků je v České republice mateřtinou čeština, tedy jazyk z globálního hlediska nevýznamný a nejčastějším cizím jazykem angličtina. Na Maltě je mateřtinou maltština, opět jazyk použitelný pouze v místě, ale oficiálním jazykem je i angličtina, moderní lingua franca. Ve Skotsku je angličtina rodnou řečí, což výrazně ovlivňuje volbu cizího jazyka a vztah k němu.

Výsledovanými specifickými aspekty jsou dle našich zjištění ve vztahu k jednotlivým didaktickým činitelům vyučovacího procesu v konkrétním kontextu výuky cizích jazyků u seniorů na U3V následující aspekty:

Významnou roli ve vzdělávání seniorů na U3V (včetně výuky cizích jazyků u seniorů) hraje sebepojetí a sebehodnocení a hodnocení vlastního potenciálu k učení. **Cíle** nejsou obvykle motivované celospolečensky, ale jedincem. Jednotlivec vnáší do formulace cílů svoji životní dlouholetou zkušenost. Podle ní posuzuje svoje možné uskutečnitelné cíle a očekávatelné výsledky. Volba cílů odráží heterogenitu skupiny seniorů na U3V. Specifické cíle seniorů ve vzdělávání (včetně výuky cizích jazyků) jsou udržení mozkové aktivity, udržení psychické a fyzické kondice, překonání problémů spjatých s přechodem do důchodu, po úmrtí partnera nebo po rozpadu rodiny, vhodné vyplnění času, zavedení denního režimu a „oživení“ starých znalostí a dovedností, případně získání nových, hlavně ale získání nových společenských kontaktů a jisté perspektivy do budoucna spjaté i se změnou sebevnímání. U výuky cizích jazyků je cílem cvičení a zvýšení činnosti paměti, dodání sebevědomí, setkání s osobami podobných zájmů a hlavně schopnost komunikace v zahraničí (například na dovolené, s příbuznými).

Rozsah a obsah učiva vhodného pro vzdělávání seniorů není dle našich zjištění v současné době nijak centrálně upraven, učební osnovy ani kurikulum neexistuje a v praxi je učivo určeno buď zásadami dané organizace, nebo individuálně jednotlivými učiteli v návaznosti na potřeby seniorů. V empirické části práce dokládáme, že zatímco mladší generace našich respondentů upřednostňuje odborná témata, například *Business English*, realie anglicky mluvících zemí a témata reflektující přípravu na jazykové zkoušky včetně maturity, generace 50+/55+ výrazně preferuje učivo s tématem cestování a dovolená.

Ve shodě s názory odborníků se i my domníváme, že výuka cizích jazyků u seniorů na U3V klade na učitele extrémní nároky v oblasti pedagogického taktu. **Učitel** by měl být vybaven didaktickými schopnostmi pro práci se skupinou s diferencovanými znalostmi, dovednostmi a potenciálem k učení, měl by mít vysokou odbornou znalost a měl by umět propojit a zapojit do výuky témata, kterými senioři žijí a žili. Ve výuce cizích jazyků u seniorů se zásadně mění vztah mezi učitelem a „studentem“, tj. účastníkem U3V. Učitel není mentorem, idolem, ikonou, nestojí výše na autoritativní hierarchii, ale je spíš partnerem, rádcem a průvodcem.

Charakteristiky **žáka** jsou u seniorů prohloubeny dlouhodobým působením různých životních vlivů. Výuku cizích jazyků u seniorů na U3V (stejně jako vzdělávání seniorů obecně) ovlivňuje prožívání stáří a změny, které ve stáří nastávají. Specifickým aspektem je fakt, že čím je člověk starší, tím spíše se cizí jazyky neučí. Jako důvod uvádějí senioři v rámci našeho empirického výzkumu stejně jako mladší generace finance (zde se jedná o dospělé), čas a „lenost“, ale významně se přidává i faktor zdraví, konkrétně hlavně problémy s pamětí. Dle našeho názoru je tedy nutné tematizovat *trénink paměti*, *mozkový jogging* a podobné aktivity, zvláště pak *zdravý životní styl*, které umožní seniorům zdravotní bariéry překonat a limity utlumit. Tutéž myšlenku je nutné dle našeho názoru podporovat ale i u mladších generací, protože jak například upozorňuje Betáková (2005) výchova ke zdraví se stala jedním z hlavních globálních cílů, jelikož lidská psychická pohoda a zdraví utváří kvalitu našeho vztahu k sobě samému, k rodině a ke společnosti (BETÁKOVÁ, 2005).

Organizační podmínky jsou stejně jako koncept zvolený pro vzdělávání seniorů (výuku cizích jazyků u seniorů) na U3V odvislé od pořádající instituce.

Materiálem pro výuku cizích jazyků u seniorů na U3V se může stát podle našich zjištění prakticky cokoli. Materiál by měl být ale, co nejvíce uzpůsoben potřebám seniorů, a to jak obsahově, tak formálně.

Z hlediska volby **vyučovacích metod a organizačních forem** jsme v rámci našeho výzkumu zjistili, že ve výuce cizích jazyků u seniorů na U3V v ČR nastává jistý paradox. Ten spočívá ve faktu, že cílem seniorů je většinou schopnost komunikace, ale jako prostředek upřednostňují tradiční transmisivní výuku a použití moderních komunikativních metod v nich vyvolává pocity nejistoty. Moderní komunikativní metody senioři hodnotí jako potřebné (i vzhledem k jejich cíli pro učení se cizím jazykům, tj. schopnosti komunikace). Zároveň ale argumentují, že znalostí a dovedností lze v rámci komunikativních metod dosáhnout nikoli ve školním prostředí, ale spíše pobytem v dané cizojazyčné komunitě. Učení se cizímu jazyku označují senioři/naši respondenti celkově jako náročné vzhledem k rozdílům mezi cizím jazykem a mateřtinou a pociťují ho jako náročné na paměť. Pro vzdělávání seniorů (včetně výuky cizích jazyků) je proto nanejvýš vhodné aktivizující metody do tradičních forem výuky zapojit citlivě. Vyučovací metody i organizační formy musí reflektovat různost zážitků s učením, zážitků osobních, sociálních i dalších.

Co se výběru vhodných aktivit pro výuku cizích jazyků týká, bylo mezi našimi respondenty zjištěno, že skupina 50+/55+ deklaruje preferenci *čtení s porozuměním, nahrazování a doplňování tvarů podle vzoru, volby správné odpovědi, přiřazování, opravování, překladu z mateřského a překladu z cizího jazyka*. Jinými slovy spíše drilová cvičení založená na gramaticko-překladové metodě. Mladší generace, tj. skupina respondentů 0–49 let, upřednostňovala *převádění, doplňování tvarů bez vzoru, popis, konverzaci, dramatizaci a ústní testování*, tedy spíše aktivní cvičení založená na komunikativních metodách.

V rámci **jazykových prostředků a řečových dovedností** pak byly v našem výzkumném vzorku vysledovány následující specifické aspekty: Ve všech oblastech výuky cizích jazyků je výhodou dlouhá životní zkušenost, možnost pozitivního transferu, tj. pozitivního využití mateřštiny i předchozí lingvistické zkušenosti s daným či jiným cizím jazykem/jinými cizími jazyky, vybudované učební strategie a silná motivace. Mateřština stejně jako předchozí lingvistická zkušenost může ovšem výuku cizích jazyků ovlivňovat i negativně. Výsledkem je, že čím je člověk starší, tím spíše narůstají deklarované obtíže s učením se cizího jazyka. S narůstajícím věkem roste zvláště negativní smýšlení o vlastních schopnostech učit se.

Ačkoli nelze dle našeho názoru a na základě výzkumu výhody, zlepšení ani limity a bariéry spojené se stářím vždy vztáhnout na všechny jedince/seniory, například u **výslovnosti/mluvení** je typickým limitem u seniorů/účastníků U3V nastavení mluvidel a následná schopnost či neschopnost artikulovat fonémy cizího jazyka. U **pravopisu**, potažmo u **psaní** rozdíly mezi slyšeným a psaným způsobují u seniorů na U3V v ČR často neschopnost korespondence grafické, ortografické a zvukové podoby cílového jazyka, jelikož čeština je jazyk fonetický. U **gramatiky** je vysledovaným specifickým aspektem u seniorů v ČR přílišné lpění na „správné“ znalosti gramatické struktury, stejně tak u slovní zásoby, kdy senioři velmi často lpí na znalosti a porozumění každého jednotlivého slova. U **poslechu** a **čtení** hraje významnou roli zhoršení smyslových orgánů sluchu a zraku. U poslechu konkrétně pak tzv. *patologické ucho*, kdy senior slyší cizí jazyk filtrem mateřštiny. Výhodou je ovšem znalost mnoha témat, která umožňuje snadnější sémantické pochopení textu.

Dalším vysledovaným specifickým aspektem je, že čeští žáci-senioři upřednostňují znalosti před dovednostmi, gramaticko-překladovou metodu. Toto zjištění jsme doložili právě na pořadí oblíbenosti aktivit v rámci výuky cizích jazyků mezi respondenty našeho empirického výzkumu. Na prvním místě je sice *čtení s porozuměním*, ale další místa byla obsazena drilovými a překladovými typy cvičení. *Konverzaci* jako aktivitu umístili senioři až do poloviny žebříčku, přestože právě schopnost komunikace deklarují jako hlavní cíl výuky cizích jazyků. Moderní komunikativní cvičení řadili senioři mezi aktivity neoblíbené, což souvisí se zjištěním, že senior v ČR je na gramaticko-překladovou metodu, transmisivní, tradiční a relativně pasivní výuku s drilovými a překladovými cvičeními zvyklý.

Ze sociolingvistického hlediska souvisí preference znalostí před dovednostmi s potenciální ztrátou role „komunikačně schopného“. Mateřský jazyk starý člověk zpravidla ovládá a při učení se novému cizímu jazyku ztrácí jistoty. Znalost systému poskytuje starší generaci potřebnou oporu.

Dalším důvodem pro preferenci znalostí před dovednostmi u českých seniorů v rámci výuky cizích jazyků na U3V je dle našich zjištění fakt, že u znalostí pociťují senioři větší „mezery“. Senioři mají tendenci mezery v učení zaplňovat přesně, což dokládáme v disertační práci také na výsledcích didaktického testování přístupu k učení, který se jeví jako přepečlivý s absencí nadhledu.

Pokud bychom závěrem měli přednést jistá doporučení, pak by, dle našeho názoru, vzdělávací soustava a příslušní odborníci měli více reagovat na potřeby seniorů včetně potřeby vzdělávání a věnovat se problematice komplexněji a detailněji. Do výzkumné i výukové činnosti by měl být zapojen lidský aspekt, kdy by se zainteresované osoby měly pokusit odbourat zavedená klišé typu: „Starého psa novým kouskům nenaučíš.“ Ukazuje se totiž, že senioři často přeceňují své limity a považují je za nepřekonatelné. Z toho vychází celospolečenská nutnost pracovat na změně sebevnímání u seniorů, na odstranění negativního smýšlení o vlastních schopnostech. Měly by být popsány limity ve vzdělávání a nalezeny způsoby jejich překračování. Měl by se poskytnout seniorovi prostor pro zvýšení sebevědomí a podpořit jeho motivace k dalšímu rozvoji. Je také nutné pracovat na změně informovanosti veřejnosti o aktivitách pro seniory, zdůvodnit společnosti benefity vzdělávání seniorů a poskytnout zainteresované veřejnosti možnost většího zapojení se do (pro)seniorských činností včetně vzdělávání seniorů a výuky cizích jazyků u seniorů, ať už na univerzitách třetího věku, či kdekoli jinde.

Při výuce cizích jazyků u seniorů na U3V by konkrétní doporučení zněla následovně: Učitelé i vědečtí pracovníci by měli co nejvíce využít znalostí, dovedností a zkušeností, které mají s mladšími generacemi. V rámci každé kategorie by měly dle našeho názoru zainteresované osoby hledat specifické aspekty, aby tak napomohly lepší praktické i teoretické práci s cílovou skupinou.

Kategorií, kterou se domníváme, že je třeba nejméně přizpůsobit, jsou organizační podmínky. Výuka seniorů na U3V může probíhat v prostorách třídy, ať už s klasickým uspořádáním lavic, či s tvarem do U, nebo kruhovým uspořádáním. Výuka může probíhat i v neformálnějším prostředí. Vždy by se učitel ale měl snažit maximálně využít prostor místnosti/místa, aby měl každý kolem sebe dostatečně velkou komfortní zónu. Měl by se také pokusit snížit na minimum okolní ruchy a šумы.

Materiály pro výuku by měl vybírat nebo připravit tak, aby byly pro seniory tematicky zajímavé. Aby prezentovaly pouze nezbytně nutné gramatické struktury a slovní zásobu. Ukazuje se totiž, že cílem českých seniorů je hlavně schopnost komunikace, přesto při předložení komplikovaných gramatických struktur budou trvat na jejich dokonalém zvládnutí nehledě na jejich upotřebení v reálné konverzaci. Senioři/účastníci U3V budou pravděpodobně očekávat materiály tištěné (nikoli například elektronické), jelikož právě takové materiály jim poskytnou možnost samostatné domácí přípravy. Senioři ocení materiály předem, aby mohli snížit případný neúspěch. Přesto je třeba se nebát i jiných typů materiálů, jako například audiomateriálů bez možnosti předchozí přípravy, protože právě s takovou formou se nejspíše setkají v praxi.

Podle našeho názoru by ideální materiál pro seniory obsahoval po stránce formální: čitelné písmo, jasně rozlišitelné obrázky nebo fotografie doprovázející vizuálně co největší procento textu, jednoduchou a přehlednou strukturu; po stránce obsahové: mateřštinu i cizí jazyk (senioři cizojazyčné materiály bez opory o mateřštinu dle našich zjištění nepreferují), témata praktická a konkrétní typu cestování, zdraví, nakupování, orientace ve městě a podobná, časté opakování a pečlivě vybranou slovní zásobu i gramatické struktury (vyhnout se méně frekventovaným, složitým, výjimečným jevům).

Metody použité při výuce cizích jazyků u seniorů by měly být přizpůsobeny individuálním schopnostem, zájmům a potřebám seniorů; měly by vycházet z metod, na které je senior zvyklý, a je tedy schopen v rámci nich pracovat; postupně a citlivě by měly být do výuky

zaváděny nové komunikativnější metody. Zároveň by měly být využívány v co největší míře metody opakovací, jelikož jedině neustálým a soustavným upevňováním učiva bude senior schopen překonat špatné vnímání svých paměťových schopností a svého potenciálu k učení.

Co se cíle/cílů týká, učitel by měl vždy předem zjistit, jaké potřeby žáci-senioři mají. Následně by měl cíle reálně strukturovat, tak aby senioři mohli co nejvíce zažívat pocity úspěchu. Zvýšení sebevědomí a pocit, že se senioři mohou ještě cizí jazyk učit a naučit, jsou klíčové komponenty procesu výuky cizích jazyků u seniorů/účastníků U3V.

Dle našeho názoru by měl učitel v kurzech pro seniory (a to nejen na U3V) postupovat v krátkých úsecích a ty opakovat a procvičovat za pomoci všech smyslů. U seniorů často nastává zhoršení funkce smyslových aparátů, proto je u nich, více než u jiných skupin, nutné využívat smyslů více, aby mohl být ten se zhoršenou funkcí co nejlépe nahrazen funkcí ostatních. Učitel by neměl libovolně střídat témata nebo vyučovací metody. Senioři by měli mít čas si postupně osvojit nejen učivo, ale i formy práce, tak aby mohla být tradiční transmisivní výuka citlivě doplněna o moderní komunikativní prvky. Učitel by měl mít velký pedagogický takt, být optimistický k potenciálním dosažitelným výsledkům členů skupiny, měl by být tolerantní k případným limitům, měl by umět rozpoznat silné a slabé stránky seniora, minimalizovat limitující faktory a maximalizovat potenciál žáků-seniorů. Měl by umět vést skupiny osob různých fyzických a psychických kvalit, s různými znalostmi a dovednostmi, s různými učebními styly a motivačními faktory. Měl by umět co nejvíce využít dosavadní znalosti, dovednosti a zkušenosti žáka-seniora získané během dlouhé životní dráhy, neboť mohou být cenným zdrojem pro výuku.

Vybraná literatura disertační práce

- ADAMEC, Petr a KRYŠTOF, David (eds.). *Univerzity třetího věku na vysokých školách*. Brno: muniPress, 2011. ISBN 978-80-210-5640-4.
- BETÁKOVÁ, Lucie. Health Education in English Language Classes: a nightmare or a challenge? In: *Theory and Practice in English Studies 3 (2005): Proceedings from the Eighth Conference of British, American and Canadian Studies*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 183–188. Dostupné z: [http://www.phil.muni.cz/plonedata/wkaa/Offprints%20THEPES%203/TPES%203%20\(183-188\)%20Betakova.pdf](http://www.phil.muni.cz/plonedata/wkaa/Offprints%20THEPES%203/TPES%203%20(183-188)%20Betakova.pdf).
- ČORNAČIČOVÁ, Rozália. *Edukácia seniorov Vznik rozvoj podnety pro gerontogogiku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě, 1998a. ISBN 978-80-223-2287.
- DIMROTH, Christine. Age Effects on the Process of L2 Acquisiton? Evidence from the Acquisiton of Negation and Finiteness in L2 German. *Language Learning*, 2008, sv. 58, s. 117–150. ISSN 0023-8333. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9922.2007.00436.x/full>.
- DÖRR, Karin. Příručka Metody výuky pro jazykové kurzy určené seniorům. *Senior Language Learners* [online]. senior-language.com, 2006. [cit. 5. březen 2011]. Dostupné z: http://www.senior-language.com/uploads/media/Handbook_cz.pdf.
- DOULÍK, Pavel. *Metodologie pedagogického výzkumu* [online]. ©2008. [cit. 19. březen 2011]. Dostupné z: <http://paveldoulik.webnode.cz/metodologie-pedagogickeho-vyzkumu/>.
- FINDSDEN, Brian a FORMOSA, Marvin. *Lifelong Learning in Later Life*. Rotterdam: Sense Publishers, 2011. ISBN 978-94-609-1649-6.
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výskumu*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě, 2008. ISBN 978-80-223-2391-8.
- GULOVÁ, Lenka, ŠÍP, Radim (eds.). *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4368-4.

- HATÁR, Ctibor. Geragogika – Třetí pilier východovedy. *Lifelong learning*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2011, s. 77–91. ISSN 1804-526X. Dostupné z: doi:<http://dx.doi.org/10.11118/lifele2011010177>.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 978-80-262-0219-6.
- HENDRICH, Josef. *Didaktika cizích jazyků*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.
- HUBENTHAL, Wendy. Older Russian Immigrants' Experience in Learning English: Motivation, Methods, and Barriers. *Adult Basic Education*, 2004, sv. 14, č. 2, str. 104–126. ISSN-1052-231X.
- CHODĚRA, Radomír. *Didaktika cizích jazyků. Úvod do vědního oboru*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2274-5.
- CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.
- JESENSKÝ, Ján. *Andragogika a gerantogogika handicapovaných*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-823-9.
- JOHNSTONE, Richard. *Addressing 'the Age Factor': Some Implications for Languages Policy*. Strasbourg: Council of Europe, 2002.
- JOINER, Elizabeth G. *The Older Foreign Language Learner: A Challenge for Colleges and Universities*. Washington, D. C.: National Institute of Education, 1981. ISBN 0-87281-155-7.
- KALLOCH, Doris. *Old Learner* [online]. www.stevenmikki.com, 2011. [cit. 4. březen 2011]. Dostupné z: <http://www.stevenmikki.com/Archive/OlderLearner.htm>.
- KOHOUTEK, Rudolf. *Gerontopedagogika* [online]. ABZ slovník cizích slov, ©2005–2012. [cit. 2. červenec 2012]. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz>.
- KORMOS, Judit a CSIZÉR, Kata. Age-Related Differences in the Motivation of Learning English as a Foreign Language: Attitudes, Selves, and Motivated Learning Behavior. *Language Learning*, 2008, sv. 58, s. 327–355. ISSN 0023-8333.
- KOUTSKÁ, Iva. Cizojazyčné vzdělávání seniorů na Maltě. In: *Sborník z mezinárodní vědecké konference ICOLLE 2012*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2012a, s. 176–186. ISBN 978-80-7375-644-4.
- KOUTSKÁ, Iva. Comparison of Foreign Language Education at the Universities of the Third Age in the Czech Republic, Scotland and Malta. In: Christoph HAASE a Natalia ORLOVA (eds.). *ELT: New Horizons in Theory and Application*. Cambridge: Cambridge Scholars, 2015, s. 283–296. ISBN (13): 978-1-4438-7792-3.
- KOUTSKÁ, Iva. Specific Aspects of Teaching Foreign Languages to Seniors, „students“ of Universities of the Third Age. In: *Frontiers of Language and Teaching, vol. 2. Proceedings of the 2011 International Online Language Conference (IOLC 2011)*. Boca Raton: BrownWalker Press, 2012b, sv. 2, s. 520–525. ISBN 10 1-61233-559-4.
- KOUTSKÁ, Iva. Specifické aspekty výuky cizího jazyka na Univerzitě třetího věku. V Lenka DANIELOVÁ, Helena FEJFAROVÁ a Dana LINHARTOVÁ (eds.), *Celoživotní vzdělávání v podmínkách EU*. Brno: muniPress, 2012c, s. 239–242. ISBN 978-80-210-5973-6.
- KOUTSKÁ, Iva. Specifické aspekty výuky cizího jazyka pro seniory účastníky univerzit třetího věku – v kontextu základních činitelů didaktického procesu. In: *Sborník z mezinárodní vědecké konference celoživotního vzdělávání ICOLLE 2011*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2011a, s. 125–133. ISBN 978-80-7375-535-5.
- KOUTSKÁ, Iva. Typology of Senior Foreign Language Education Participants at U3A UJEP. In: Christoph HAASE a Natalia ORLOVA (eds.), *ELT: Harmony and Diversity*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014a, s. 223–239. ISBN 10 1-4438-5506-5.

- KOUTSKÁ, Iva. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. In: Petr ADAMEC a David KRYŠTOF. *Univerzity třetího věku na vysokých školách*. Brno: muniPress, 2011b, s. 59–63. ISBN 978-80-210-5640-4.
- KOUTSKÁ, Iva. Výuka cizích jazyků v akademickém prostředí u osob starších 55 let. *CASAJC Review*, 2012d, s. 33–46. ISSN 1804-9435.
- KOUTSKÁ, Iva. *Vzdělávání seniorů* [online]. NEFLT, Network of Educators of Foreign Language Teachers, 2014. [citace: 20. leden 2014]. Dostupné z: http://neflt.ujep.cz/sites/default/files/ustecky_kraj_vzdelavani_senioru.pdf
- KOUTSKÁ, Iva. *Vzdělávání seniorů v ČR a v Ústeckém kraji*. In: *Regional Development and Planning*. 2011, sv. 3, s. 122-130. ISBN 978-80-7414-355-7.
- LIVEČKA, Emil. *Úvod do gerontopedagogiky*. Praha: Ústav školských informací, 1979.
- MACKEY, Alison a SACHS, Rebecca. Older Learners in SLA Research: A First Look at Working Memory, Feedback, and L2 Development. *Language Learning*, 2012, sv. 62, s. 704–740. Dostupné z: doi: 10.1111/j.1467-9922.2011.00649.x.
- MARINOVA-TODD, Stefka H., BRADFORD MARSHALL, D. a SNOW, Catherine E. Three Misconceptions about Age and L2 Learning. *TESOL Quarterly*, 2000, sv. 34, s. 9–34. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/3588095?uid=3737856auid=2auid=4asid=21104668238783>.
- MAY, Joel. *Teaching Tips on Seniors* [online]. Computer Learning Center at Ewing, 2012. [cit. 6. leden 2012]. Dostupné z: <http://www.ewingsnet.com/documents/Presentations/TipsonTeachingSeniors.pdf>.
- MCKAY, Heather a TOM, Abigail. *Teaching Adult Second Language Learners*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. ISBN 0-521-64990-0.
- MOTHEJZÍKOVÁ, Jarmila. Výuka cizím jazykům na sklonku tisíciletí. *Cizí jazyky*, 1995, roč. 38, č. 56, s. 170–183. ISSN 12101811.
- MÜHLPACHR, Pavel a STANÍČEK, Petr. *Geragogika pro sociální pedagogy*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. ISBN 80-210-2510-7.
- MÜHLPACHR, Pavel. *Gerontopedagogika*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. ISBN 978-80-210-5029-7.
- MÜHLPACHR, Pavel (ed.). *Schola Gerontologica*. Brno: Masarykova univerzita, 2005. ISBN 80-210-3838-1.
- ONDRÁKOVÁ, Jana, TAUCHMANOVÁ, Věra, JANIŠ, Kamil ml., PAVLÍKOVÁ, Stanislav a JEHLÍČKA, Vladimír. *Vzdělávání seniorů a jeho specifika*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. ISBN 978-80-7465-038-3.
- PALÁN, Zdeněk. *Gerontagogika, gerontopedagogika, geragogika* [online]. Andromedia.cz, Databanka dalšího vzdělávání: Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR, o.s., 2012. [cit. 2. červenec 2012]. Dostupné z: <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/gerontagogika-gerontopedagogika-geragogika>.
- PETŘKOVÁ, Anna a ČORNAČIČOVÁ, Rozália. *Gerontagogika: Úvod do teorie a praxe edukace seniorů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. ISBN 978-80-244-0879-8.
- PILAR GARCÍA MAYO del, Mária a GARCÍA LUCUMBERRI, Mária L. (eds.). *Age and the Acquisition of English as a Foreign Language*. Clevedon: Cromwell Press, 2003. ISBN 1-85359-639-6.
- PRŮCHA, Jan. Výzkum efektivnosti vzdělávání dospělých. *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*. Brno: Mendelova univerzita, 2014, roč. 4, č. 1, s. 8–22. ISSN 1804-526X. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.11118/lifele201404018>.
- ROGERS, Alan. *Teaching Adults*. Buckingham: Open University Press, 2002. ISBN 0-335-21099-6.

- ROUMANI, Judith. *Foreign Language Learning for Older Learners: Problems and Approaches*. Washington, D. C.: Peace Corps, 1978.
- RUHOLL, Linda. *Tips for Teaching the Elderly* [online]. Modern Medicine, 2003. [Cit. 6. leden 2012]. Dostupné z: <http://www.modernmedicine.com/modernmedicine/Features/Tips-for-teaching-the-elderly/ArticleStandard/Article/detail/107337>.
- SERVICE, Elisabet a CRAIK, Fergus I. M. Differences between Young and Older Adults in Learning a Foreign Vocabulary. *Journal of Memory and Language*, 1993, sv. 32, s. 608–623. Dostupné z: doi: 0749-596X/93.
- SLL. Language Course Teaching Methods For Senior Citizens. *Senior Language Learners* [online]. www.senior-language.com, 2006a. [cit. 3. březen 2014]. Dostupné z: <http://www.senior-language.com>. <http://www.vhs-cham.de>.
- SLL. The situation of geragogic-pedagogy for senior citizens in European Countries. *Senior Language Learners* [online]. www.senior-language.com, 2006b. [cit. 3. březen 2014]. Dostupné z: www.senior-language.com. <http://www.vhs-cham.de>.
- SCHLEPPEGRELL, Mary. *The Older Language Learner*. Washington D.C.: ERIC Clearinghouse on Languages and Linguistics, 1987. Dostupné z: <http://www.ericdigests.org/pre-927/older.htm>.
- ŠEMBEROVÁ, Jana a BLÁHA, Jan. *Vzdělávání v pozdějším věku: sborník příspěvků z konference dne 21. listopadu 2002*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2003. ISBN 80-7040-632-2.
- ŠERÁK, Michal a DVOŘÁKOVÁ, Miroslava. *Kapitoly z teorie a praxe vzdělávání dospělých*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2009. ISBN 978-80-213-2201-7.
- ŠTĚPNIČKOVÁ, Iva. Specifické aspekty výuky Cizího jazyka pro seniory, účastníky Univerzity třetího věku. In: *Vědecký výzkum a výuka jazyků IV*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2011, s. 232–237. ISBN 978-80-7435-136-5.
- ŠVARÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára (a kol.). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246.
- VANHOVE, Jan. The Critical Period Hypothesis in Second Language Acquisition: A Statistical Critique and a Reanalysis. *PLoS One*, 2013. Dostupné z: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3723803/>. doi: 10.1371/journal.pone.0069172.
- YENI-KOMSHIAN, Grace H., LIU, Serena a FLEGE, James Emil. Age Constraints on Second-Language Acquisition. *Journal of Memory and Language*, 1999, sv. 41, s. 78–104. Dostupné z: <http://www.idealibrary.com>. doi: jmla.1999.2638.0749-596X/99.
- ZAJÍCOVÁ, Pavla. *Didaktik der Fremdsprache Deutsch. Einführung in die Fachdidaktik des Deutschen als Fremdsprache*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2002. ISBN 80-7042-605-5.